УДК 331.658.14
DOI: 10.31891/2307-5740-2018-260-4-260-264

ВОРВИХВОСТ О. Д.
Університет державної фіскальної служби України

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ КАПІТАЛ ЯК ОСНОВА РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

У статті розглянуто трактування сутності поняття «інтелектуальний капітал», визначено джерела творчих ідей в суспільстві нової формації, описано основні компоненти та структуру інтелектуального капіталу. Визначено напрями використання знань у наукових дослідженнях, специфіку умінь працівників та унікальних здібностей. Окреслено основні проблеми визначення реальної вартості компанії. Визначено цінність інформації, особистої, ділової послуги та неможливість її вартісної оцінки. Наведено основні важливі елементи ефективного механізму збереження та захисту інноваційного потенціалу підприємства, куди входить інтелектуальний капітал. Представлений графік обсягів витрат на виконання наукових досліджень і розробок, наведені аналітичні показники динаміки даних витрат. Висвітлено структуру витрат виконання наукових досліджень і розробок за видами робіт. Охарактеризовано динаміку та визначено лідера за видами робіт наукових досліджень. Відзначено стрімке зростання та інтерес наукової спільноти до науково-технічних (експериментальних) наукових досліджень.

Ключові слова: інтелектуальний капітал, людський капітал, науково-технічні наукові дослідження, прикладні наукові дослідження, фундаментальні наукові дослідження.

VORVYKHVOST O.
University of the State Fiscal Service of Ukraine

INTELLECTUAL CAPITAL AS BASIS OF SOCIETY DEVELOPMENT

The article deals with the interpretation of the essence of the concept of intellectual capital, the sources of creative ideas in society of a new formation are determined, the main components and structure of intellectual capital are described. The directions of use of knowledge in scientific researches, specifics of skills of employees and unique abilities are determined. The main problems of determining the real value of the company are outlined. The value of information, personal, business services and the impossibility of its valuation are determined. The main important elements of an effective mechanism for preservation and protection of innovative potential of the enterprise, which include intellectual capital, are given. The presented graph of the volume of expenses for the implementation of scientific research and development, provided analytical indicators of the dynamics of these costs. The structure of expenditures for scientific researches and developments according to types of works is highlighted. The dynamics and the determined leader according to the types of research works are described. The rapid growth and interest of the scientific community in scientific and technical (experimental) scientific researches was noted.

Key words: intellectual capital, human capital, scientific and technical scientific researches, applied scientific researches, fundamental scientific researches.

Постанова проблеми. Сьогодні за умов відкритості національної економіки спостерігається відтік висококваліфікованих кадрів через відсутність механізмів формування конкурентоспроможної економічної системи. Як правило, «відтік розуму» відбувається зі своїми новаційними наробками. З огляду на це, вкрай важливою є актуалізація цінності інтелектуального капіталу (intellectual capital) в структурі функціонування національного господарства. Тому необхідним є переосмислення філософії господарської діяльності як такої та внесення змін в систему розподілу влади.

Постіндустріальне та інформаційне суспільство нової формації розглядає людину як джерело творчих ідей та виробничий чинник. В основі концепції інтелектуального капіталу закладено інструментарій теорії людського капіталу. Фактично вона охоплює останню. Найвідоміші наукові надбання свідчать про вузькість та неохопленність глобальних викликів постіндустріального суспільства у теорії людського капіталу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам формування, захисту та розвитку інтелектуального капіталу в сучасних умовах господарювання приділяється досить багато уваги в наукових працях таких вчених: Асаул А.М. [1], Брукинг Э. [2], Войнаренко М.П. [1, 13], Геєць В.М. [10], Гурочкіна В. В. [4], Євтушенко Г. [6], Кваснюка Б.Є. [10], Кендрик Дж. [5], Куценко В. [6], Мурашко М.І. [7], Пожуєв В.І. [8], Попело О.В. [9], Семиноженко В.П. [10], Томас А. Стюарт. [11], Чухно А.А. [12]. Пріоритетними орієнтирами перед науковим світом є усвідомлення сутності інтелектуального капіталу, механізму формування та розвитку, застосування якого надає можливість посилити інноваційний потенціал національної економіки.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Сьогодні велика кількість науково-методологічних праць присвячена питанням інтелектуального капіталу, його структурі та розвитку в Україні, слід виділити відсутність надійної системи захисту та недостатність осмислення вагомості даної категорії у суспільстві.

Метою статті є дослідження понятійного апарату інтелектуального капіталу, наведення основних складових його структури та дослідження обсягів витрат на наукові дослідження.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Для реалізації поставленої цілі перед автором поставленні наступні завдання: охарактеризувати основний понятійний апарат обраної теми дослідження;

дослідити інструментарій формування інтелектуального капіталу; розглянути сучасний стан обсягів витрат на наукові дослідження та розробки в країні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Про недостатність міри цінностей та нівелювання інтелектуального капіталу в структурі функціонування національного господарства вже сказано багато, проте переосмислення філософії господарської діяльності як такої, та внесення змін в систему розподілу влади є вкрай важливим. Людина в суспільстві нової формації є джерелом творчих ідей та виробничий чинник. Концепція інтелектуального капіталу та інструментарій теорії людського капіталу має стати основою формування сучасного суспільства. Саме тому, наукове дослідження орієнтовано на з`ясування понятійного апарату та сучасного стану обсягів витрат на наукові дослідження і розробки в країні.

Отже, як зазначав академік Чухно А.А., подальша трансформація індустріального в постіндустріальне суспільство якісно змінює просторово-часові межі формування вартісних взаємовідносин, основною причиною яких є зростаюча дифузія знань та інформації в глобальному масштабі, коли унеможливлюється ідентифікація ресурсних вартісних обмежень для досягнення очікуваних стратегічних цілей розвитку в межах традиційних моделей вартісного менеджменту підприємств [12].

За висловлюваннями Томаса А. Стюарта, інтелектуальний капітал (ІК) – це колективна розумова енергія, яку не тільки важко ідентифікувати, але й керувати його розвитком. Системи цінностей генерального директора, фінансиста і маркетолога можуть істотно відрізнятися один від одного, через що стратегічні цілі і вибрані варіанти їх ресурсного забезпечення не можуть бути «покладені» на зрозумілу для всіх працівників мову в різних функціональних сферах діяльності підприємства, що створює бар'єр для підвищення оперативності рішень, еластичності факторів виробництва, оновлення інформаційної бази даних, покращання іміджу компанії тощо. Це, своєю чергою, створює певні межі для розвитку інтелектуального капіталу, модель якого розроблена в Skandia і Canadian Bank of Commerce та описана Томасом А. Стюартом, яка охоплює такі складові – людський, структурний і споживчий. Кожний з них нематеріальний, що відображає певний рівень використання інтелектуальних ресурсів і стає предметом конкурентної боротьби [11].

Так, Брукінг Е. та Мотт Е. ототожнює інтелектуальний капітал з нематеріальними активами, розглядаючи його як «термін для позначення нематеріальних активів…» [2]. Автори у своїй науковій праці гармонізували трактування із вимогами бухгалтерських методів, так як традиційно інтелектуальні цінності при розрахунках відносять до нематеріальних активів. При цьому виділяють основними складовими ІК активи ринку, активи інтелектуальної власності, активи інфраструктури та гуманітарні активи (людські). Окремі західні економісти розглядають ІК як знання, яке може конвертуватися у вартість. Крім того вважають, що в основі формування ІК є чітко розмежовані дві головні його складові частини, такі як людський капітал (human capital) і структурний капітал (structural capital). Формування структурного капіталу здійснюється на основі клієнтського та організаційного капіталу.

Кендрик Дж. відносить до ІК накопичені наукові знання, які відображаються у новій технології [5]. Він вважав, що формування ІК здійснюється завдяки технологічному капіталу та загальнонауковому, тобто тісно пов`язує знання та вміння із технологіями та/або основними засобами, так як вони є інструментом уречевлення ідеї у матеріальний його стан.

Сучасні вітчизняні науковці, такі як Пожуєв В.І., зазначають, що ІК – це засноване на зв'язках структуроване знання і здібності, які володіють потенціалом розвитку і створення вартості. Інтелектуальний капітал комерційної організації – сукупність знань, інформації, досвіду, кваліфікації і мотивації персоналу, організаційних можливостей, каналів і технологій комунікації, здатних створювати додаткову вартість і сприяти забезпеченню конкурентних переваг комерційної організації на ринку [8]. Мурашко М.І. визначає ІК як одне з найважливіших джерел цінності компанії, породжене ресурсом, яким компанія не в змозі володіти, – її працівниками [7].

Отже, слід зазначити, що інтелектуальний капітал є рушійною силою постіндустріального та інформаційного суспільства нової формації. Сукупність інтелектуальних здібностей, вмінь, знань, навиків, технологій нового покоління, що являються водночас інструментами і результатами, є інтелектуальними ресурсами. Концепція інтелектуального капіталу розглядає інтелектуальний ресурс як джерело стратегічного розвитку суспільства та національної економіки.

В галузях нової економіки при використанні знань, умінь працівників та їх унікальних здібностей, основною проблемою постає визначення реальної вартості компанії. Так як визначити цінність інформації або особистої та ділової послуги є часом вартісно важко, а й іноді неможливо.

Як зазначає Попело О.В.: «Проблема полягає в тому, що в реальній вартості активів не відображаються такі нематеріальні активи, як вартість унікальної робочої сили. Інтелектуальний капітал як одне з найважливіших джерел цінності компанії породжене ресурсом, яким компанія не в змозі володіти, – її працівниками. Забезпечуючи високі ринкові показники діяльності, вони по суті не є її активом. За цих обставин за вартість складових інтелектуального капіталу приймається різниця між ринковою та балансовою вартістю компанії» [9].

Тобто під час вимірювання вартості інтелектуального капіталу частіше визначають вартість нематеріальних активів або гудвілу. Складністю процесу є те, що гудвіл набуває ознак активу із неможливістю його достовірного оцінювання. Лише у разі придбання підприємства як цілісного майнового комплексу виникає різниця між ринковою та балансовою вартістю компанії. А сам процес придбання відбувається із великою сукупністю факторів впливу, які прогнозувати складно. Водночас, ціна продажу комплексу залежить від купівельної спроможності нового претендента на права власності. Крім того, вкрай важливим фактором впливу є імідж або ділова репутація, клієнтська база та звичайно, висококваліфіковані кадри компанії.

Іншою проблемою при оцінюванні є чітке розуміння структури інтелектуального капіталу, тому слід детально окреслити його елементи. Так, Е. Брукінг та Е. Мотт визначили, що основними елементами є активи ринку та інтелектуальної власності – це нематеріальні активи компанії, що визначають її положення на ринку (торгова марка, назва, дистрибутивні канали, різного роду сприятливі для компанії угоди і контракти) [2, с. 24].

Активи інтелектуальної власності визначаються як інтелектуальна власність, що належить компанії і захищається законом (торгова і сервісна марки, патенти, авторські права). Активи інфраструктури є інтелектуальними активами, які сприяють функціонуванню компанії (філософія управління, корпоративна культура, процеси управління, бізнес-процеси й ін.). Гуманітарні, або людські, активи – це використовувані компанією знання та вміння, які належать службовцям і партнерам фірми.

Українські вчені В. Куценко та Г. Євтушенко визначають людський капітал як сукупність знань, здібностей і кваліфікації, як здатність кваліфікованої робочої сили створювати прибуток у вигляді частини заробітної плати та прибутку підприємств [6, с. 137].

Безперечно, що інтелектуальний капітал є набагато ширшим поняттям за людський, так як знання, здібності, уміння, творчі здібності та навички являються елементами робочої сили працівників, які в процесі виробничого циклу перетворюються на інтелектуальну цінність. Проте людський капітал, об'єднавши в собі капітали освіти, здоров'я та культури, не в повному обсязі входить до складу інтелектуального капіталу. Складові частини людського капіталу можливо продемонструвати та передати до наслідування, водночас, неможливим є його захист. Навчившись один раз, учень буде використовувати свої уміння та навички, тобто неможливо стерти з пам'яті те, чому ти вже навчений.

Як зазначає Дж. Кендрик, однією із форм ІК, може бути технологічний капітал як форма капітального ресурсу виробництва. «Технологія» – це одна з форм знання. До нематеріальних форм капіталу відносить також накопичені наукові знання, які відображаються у новій технології [5, с. 32].

Крім того інтелектуальний капітал є основою для формування інноваційного потенціалу як підприємства, так і суспільства. Так, Гурочкіна В.В. зазначає, що інтелектуальна власність, інтелектуальний капітал, інвестиційний імідж, гарантії, управлінські здібності, стратегія «блакитного океану», корпоративна соціальна відповідальність – це все є важливими елементами ефективного механізму збереження та захисту інноваційного потенціалу підприємства [4, с. 56].

На нашу думку, клієнтський капітал охоплює клієнтську базу підприємства, зусилля персоналу щодо розвитку відносин з покупцями і замовниками. Наступною важливою складовою є соціальний капітал, який характеризує ступінь відповідальності та організації суспільства перед процесами виробництва та економічного розвитку в цілому.

В нашій країні інтелектуальний капітал, який проявляється у формі знань, а саме (наукових досліджень та розробок) поділяється за такими видами робіт наукових досліджень: виконання фундаментальних, прикладних та науково-технічних (експериментальних) розробок. Сучасний стан фінансування та динаміка загального обсягу витрат на виконання наукових досліджень і розробок представлено на рис. 1.

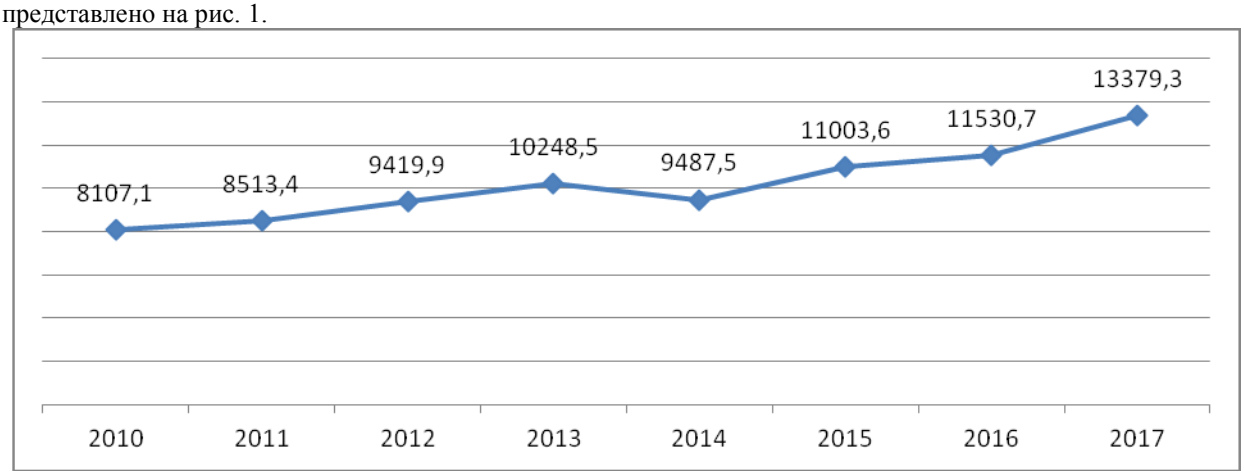

Рис. 1. Витрати на виконання наукових досліджень і розробок за 2010–2017 рр., (млн грн.) [3]

Загальний обсяг витрат на виконання наукових досліджень і розробок склав у 2017 році 13379,3 млн грн, у порівнянні із 2010 роком показник становив 8107,1 млн грн, що є на сьогодні більше на 5272,2 млн грн, тобто зростання на 65,03%. Щорічно показники витрат збільшуються, окрім кінця 2013 р., коли відбулось скорочення витрат у 761 млн грн. Проте на кінець 2014 року показник майже вдвічі збільшився за 2012 р. Загальна тенденція є позитивною та характеризує щорічне збільшення обсягів витрат на виконання наукових досліджень і розробок в Україні. Далі розглянемо витрати на виконання наукових досліджень і розробок у розрізі за видами наукових досліджень, які представлені на рис. 2.

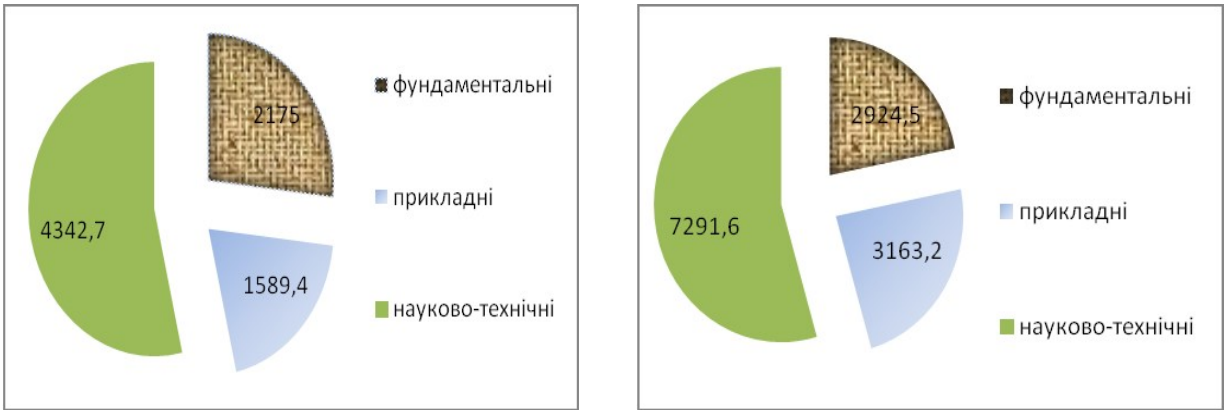

2010 рік 2017 рік

Рис. 2. Витрати на виконання наукових досліджень і розробок за видами робіт, (млн грн.) [3]

Розглядаючи структуру витрат виконання наукових досліджень і розробок за видами робіт, слід зазначити, що крім позитивної щорічної динаміки, відбувається домінування науково-технічних наукових досліджень. За досліджуваний період показник витрат на науково-технічні (експериментальні) наукові дослідження збільшився на 2948,9 млн грн. Така зміна в структурі відбулась за рахунок збільшення загальних обсягів витрат на дослідження, усі показники в структурі зростають, немає спадної динаміки по окремих даних.

Показники на прикладні наукові дослідження у 2010 році складали 1589,4 млн грн, а у 2017 році показник збільшився до 3163,2 млн грн, тобто зріс у 1573,8 млн грн. За фундаментальними науковими дослідженнями показник збільшився на 749,5 млн грн, у порівнянні із 2010 р. Він склав у 2017 році 2924,5 млн грн.

Висновки. Отже, в сучасних процесах трансформації нашої економіки інтелектуальний капітал вже давно виступає не лише як капітал, а є джерелом стратегічного розвитку. З огляду на це, працівники вважаються як об`єкти інвестицій, розвиток влади залужить від їх здібностей та вмінь. На перший план виходять горизонтальні комунікації в організаційній структурі, через впровадження віртуального зв`язку із працівниками і клієнтами. Поступово все більше уваги приділяється переосмисленню напряму стратегічних рішень у бік співпраці з наявними і потенційними конкурентами. Щорічні витрати на наукові дослідження збільшуються, що є позитивним. Проте у порівнянні з показниками фінансування науки розвинених країн, ще залишається великий відрив у фінансуванні саме української науки.

Література

1. Асаул А.М. Інтелектуальна власність в імперативах інноваційної економіки: системний аналіз / А.М. Асаул, М.П. Войнаренко, Н.А. Пономарьова : монографія / за наук. ред. проф. М.П. Войнаренка. – Хмельницький : ХНУ, 2013. – 174 с.

2. Брукинг Э. Интеллектуальный капитал: ключ к успеху в новом тысячелетии / Е. Брукінг, Е. Мотт ; [пер. с англ, под ред. Л. Н. Ковачин]. – СПб : Питер, 2001. – 288 с.

3. Витрати на виконання наукових досліджень і розробок за видами робіт / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukrstat.gov.ua/.

4. Гурочкіна В. В. Інноваційний потенціал підприємства: сутність та система захисту [Електронний ресурс] / В. В. Гурочкіна // Економіка: реалії часу : науковий журнал. – 2015. – № 5 (21). – С. 51–57. – Режим доступу : http://economics.opu.ua/files/archive/2015/n5.html.

5. Кендрик Дж. Совокупный капитал США и его формирование / Дж. Кендрик. – М., 1978. – С. 31–45.

6. Куценко В. Людський капітал як фактор соціального захисту населення: проблеми зміцнення / В.Куценко, Г. Євтушенко // Зайнятість та ринок праці : міжвідомчий науковий збірник. – 1999. – № 10. – С. 136–145.

7. Мурашко М.І. Інтелектуальний капітал як елемент економічного зростання України / М.І. Мурашко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL:http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/8752/10-Myrashko.pdf?sequence=1.

8. Пожуєв В.І. Інтелектуальний капітал як стратегічний потенціал організації / В.І. Пожуєв [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.zgia.zp.ua/gazeta/VISNIK_37_1.pdf.

9. Попело О.В. Інтелектуальний капітал: теоретичний аспект і сучасні тенденції розвитку в Україні / О.В. Попело [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/econrig_2015_2_14.pdf.

10. Стратегічні виклики XXI століття суспільству та економіці України : в 3 т. Т. 1 / [за ред. акад. НАН України В.М. Гейця, акад. НАН України В.П. Семиноженка, чл.-кор. НАН України Б.Є. Кваснюка]. – К. : Фенікс, 2007. – С. 194–209.

11. Томас А. Стюарт. Интеллектуальный капитал. Новый источник богатства организаций / Томас А. Стюарт ; [пер. с англ. В. Ноздриной]. – М. : Поколение. 2007. – 368 с.

12. Чухно А.А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України / А.А. Чухно. – К. : Логос, 2003. – С. 396–417.

13. Voynarenko M. P. Managing the development of innovation business processes with automated information systems / M. P. Voynarenko, L.V. Dzhuliy, O.M. Kuzmina, T.V. Yanchuk // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2017. – № 4. – С. 133–148.

References

1. Asaul A.M. Intelektualna vlasnist v imperatyvakh innovatsiinoi ekonomiky: systemnyi analiz / A.M. Asaul, M.P. Voinarenko, N.A. Ponomarova : monohrafiia / za nauk. red. prof. M.P. Voinarenka. – Khmelnytskyi : KhNU, 2013. – 174 s.

2. Brukynh E. Intellektualnyi kapytal: kliuch k uspekhu v novom tysiacheletyy / E. Brukinh, E. Mott ; [per. s anhl, pod red. L.N. Kovachyn]. – SPb : Pyter, 2001. – 288 s.

3. Vytraty na vykonannia naukovykh doslidzhen i rozrobok za vydamy robit / Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : http://ukrstat.gov.ua/.

4. Hurochkina V. V. Innovatsiinyi potentsial pidpryiemstva: sutnist ta systema zakhystu [Elektronnyi resurs] / V. V. Hurochkina // Ekonomika: realii chasu : naukovyi zhurnal. – 2015. – № 5 (21). – S. 51–57. – Rezhym dostupu : http://economics.opu.ua/files/archive/2015/n5.html.

5. Kendryk Dzh. Sovokupnyi kapytal SShA i eho formyrovanye / Dzh. Kendryk. – M., 1978. – C. 31–45.

6. Kutsenko V. Liudskyi kapital yak faktor sotsialnoho zakhystu naselennia: problemy zmitsnennia / V.Kutsenko, H. Yevtushenko // Zainiatist ta rynok pratsi : mizhvidomchyi naukovyi zbirnyk. – 1999. – № 10. – S. 136–145.

7. Murashko M.I. Intelektualnyi kapital yak element ekonomichnoho zrostannia Ukrainy / M.I. Murashko [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : URL:http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/ 123456789/8752/10-Myrashko.pdf?sequence=1.

8. Pozhuiev V.I. Intelektualnyi kapital yak stratehichnyi potentsial orhanizatsii / V.I. Pozhuiev [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : http://www.zgia.zp.ua/gazeta/VISNIK_37_1.pdf.

9. Popelo O.V. Intelektualnyi kapital: teoretychnyi aspekt i suchasni tendentsii rozvytku v Ukraini / O.V. Popelo [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/econrig_2015_2_14.pdf.

10. Stratehichni vyklyky KhKhI stolittia suspilstvu ta ekonomitsi Ukrainy : v 3 t. T. 1 / [za red. akad. NAN Ukrainy V.M. Heitsia, akad. NAN Ukrainy V.P. Semynozhenka, chl.-kor. NAN Ukrainy B.Ie. Kvasniuka]. – K. : Feniks, 2007. – S. 194–209.

11. Tomas A. Stiuart. Intellektualnyi kapytal. Novyi ystochnyk bohatstva orhanyzatsyi / Tomas A. Stiuart ; [per. s anhl. V. Nozdrynoi]. – M. : Pokolenye. 2007. – 368 s.

12. Chukhno A.A. Postindustrialna ekonomika: teoriia, praktyka ta yikh znachennia dlia Ukrainy / A.A. Chukhno. – K. : Lohos, 2003. – S. 396–417.

13. Voynarenko M. P. Managing the development of innovation business processes with automated information systems / M. P. Voynarenko, L.V. Dzhuliy, O.M. Kuzmina, T.V. Yanchuk // Marketynh i menedzhment innovatsii. – 2017. – № 4. – S. 133–148.

Рецензія/Peer review : 12.07.2018
Надрукована/Printed : 12.09.2018
Рецензент: д. е. н., проф. Войнаренко М. П.